

ZDROJE HISTORICKÉHO POVĚDOMÍ ŠIROKÝCH VRSTEV ČESKÉHO NÁRODA V 19. STOLETÍ

Jan Havránek

Historické povědomí širokých vrstev jistě odráží u každého jednotlivce jeho sociální původ i životní postavení, avšak ve svém konkrétním obsahu je formováno penejprv rodinným prostředím a zejména školním vzděláním a v pozdějším životě do-
tvářeno a někdy i přetvářeno ideologickým působením vedoucích vrstev dané společnosti. Právě o rozbor struktury těchto ve-
doucích, kulturně aktivních vrstev české společnosti
v 19. století se pekouší tento referát. Při pokusu o nastí-
nění některých rysů kolektivní biografie přímo volá po zpra-
cování kniha: Národní album. Sbírnka podobizen a životopisů
českých lidí prací a snahami vynikajících i zasloužilých,
kterou v roce 1900 vydal J.R. Vilímek. Obsahuje 280
„tableaux“, jak se uvádí v doprovodném textu, na nichž jsou
umístěny portréty zasloužilých mužů i žen. František Palacký,
Josef Jungmann, Svatopluk Čech, Bedřich Smetana, Jaroslav
Vrchlický jsou na tomto tabló /podélného formátu 28 x 21 cm/
sami, takže tam zbývá místo i na jejich rodné domky, pracov-
ny, ukázky rukopisu apod. Podobně mají celé stránky pro sebe
i známí tehdejší herci, kteří vedle občanského portrétu jsou
představeni i v kostýmech svých rolí. Ostatní jsou pak uspo-
řádáni do skupin, převážně pěti, někdy však až i osmi osob
podle profesionálního zařazení, ale také podle krajové a ze-
jména rodinné příslušnosti /Riegrovi, Fričovi, Čelakovští,
Náprstkovi aj./. U významnějších osob jsou skupiny méně po-
četné /např. Neruda a Hálek, Dobrovský, Purkyně a Šafařík/.
Vedle Čechů jsou některá tabla věnována i Slovákům, jejich
celkový počet však nepřevyšuje dvě procenta.

Ke každému tablu připadá v úvodní, třísloupcově vysázené
textové části odstavec, v němž jsou otištěny stručné životop-
isy portrétovaných osob. V průvodním textu vysvětluje vyda-
vatel - zřejmě nakladatel Vilímek, protože jinak jsou zde

uvedena jen jména jedenácti výtvarníků, tvůrců „ornamentu“ na tabló a šestašedesáti literátů, kteří napsali pro toto dílo životopisy - důvod vydání alba takto:

„V století 19. vykonal Český národ na poli kulturním telik obrovské práce, že bylo spravedливо, aby na sklenku toho století byli přiměřeným způsobem spočítáni všichni ti pracovníci, kteří nejružnějšími směry a obery své snahy a práce ke kulturnímu vývoji našeho národa přispěli. ... Naším programem, jakž jsme také veřejně ohlásili, bylo podati národu velký, biografický slovník lidí pracemi a snahami svými pozoruhodných a o náš národ zasloužilých ze všech oborů a vrstev Českého národa, a tím právě vznikla ona demokratická pestrota díla samého, kde střídají se podobizny řekněme nejvyšší duchovní aristokracie ze světa uměleckého, literárního a vědeckého s portréty prostých pracovníků kulturních, již zase jiným způsobem, ale poctivě a svědomitě uplatňovali hřivnu svou. Práce celého tohoto tělesa ve své výslednici mířila však vždy k témuž cíli: býti užitečným a prospěšným národu. Je přirozeno, že jsme si všímali hlavně a především doby současné, která vtiskuje celému dílu ráz, ač i minulost a prvopočátky našeho národního rozvíjení na úsvitě století 19. dle možnosti nejúplněji jsou zastoupeny.“

V Albu nacházíme na 1400 portrétů. Jistě, není to celá kulturní elita Českého národa. Někteří lidé zřejmě své portréty nezaslali, od jiných je nakladatel zřejmě ani nežádal, nicméně vznikl soubor rozsáhlý a vcelku reprezentativní. Kritik může namítnout, že při výběru osob je patrna jednostranná orientace na osoby literárně činné. Je tomu vskutku tak, avšak album věnuje také pozornost politickým představitelům a podnikatelům, a to v relativně větší míře než jiné srovnatelné publikace. Ale byla zjištěna reprezentativnost výběru pro Národní album, byla zkusmo porovnána skupina jmen M-Majer s údaji Riegrova a Ottova slovníku naučného, jehož příslušný díl vyšel právě v roce 1900. Tato skupina obsahuje v Albu 8 jmen, v Riegrově slovníku 6 jmen a v Ottově slovníku 29 jmen. Ve všech třech je obsaženo jediné jméno: Karel Hynek Mácha. Všechny osoby uvedené ve slovníku Riegrově se opakují i v Ottově, naproti tomu Album a Ottáv slovník mají

6 osob společných, ze dvou, které má Album navíc, je jeden podnikatel a politik a druhý okresní školní inspektor a autor učebnic, zatímco mezi těmi, které má navíc Ottův slovník, je 7 gymnazijních profesorů, 2 učitelé, kněz, ilustrátor, lékař, architekt, hudebník apod. Sonda tedy potvrdila výše vyslovenou tézi o přiměřené reprezentativnosti výběru osob pro Album. Hůře dopadne Album při zkoumání úplnosti - ve srovnání s Ottovým slovníkem chybějí jen v této malé části abecedy dvě jména, která by vzhledem k jejich místu v české společnosti kolem roku 1900 chybět neměla - J.S. Machar a K.B. Mádl.

Národní album vcelku dodrželo své v úvodu vyslovené ujištění, že především si bude všimati doby současné, jak to ukazuje následující tabulka, která srovnává osoby tam uvedené podle data narození. /Ne u všech je toto datum uvedeno - v řadě případů, zejména u hereček, je vynecháno patrně úmyslně, v několika chybí asi bez úmyslu, díky nedbalosti pořadatelů nebo jejich informátorů./

Tabulka 1.

Osoby uvedené v Národním albu podle data narození

Datum narození	Počet	Procento	Datum narození	Počet	Procento
do 1800	46	3,5	1841 - 1850	309	23,6
1801 - 1810	47	3,6	1851 - 1860	282	21,5
1811 - 1820	103	7,9	1861 - 1870	161	12,3
1821 - 1830	144	11,0	1871 - 1880	17	1,3
1831 - 1840	201	15,4			
			Celkem	1 310	100,0

Tabulka jen potvrzuje, že v úvodu vyslovený úmysl soustředit pozornost na generaci, která byla na sklonku století na vrcholu nebo krátce za vrcholem své aktivity, byl splněn. Bezmála polovina uvedených jmen se týkala osob mezi 41 a 60 lety, lidí, z nichž všichni již vyrůstali po revolučním roce osmačtyřicátém - nejstarším z nich bylo tehdy sedm let - a formovali se většinou v atmosféře národně zvěchřených let šedesátých. Dosti silně byli zastoupeni i třicátníci, zatímco u nejmladších, kteří se ještě nedožili třicítky, nalezne-

me jak lidi, kteří pak výrazně ovlivnili českou kulturu - Viktora Dyka, Oskara Nedbala a Josefa Suka, tak i ty, jejichž jména dnes znají jen zasvěcení odborníci jako Milan Fučík, Al. Grégrová, K.V. Mattich, F. Hošek, L. Ziková.

Slabinou věkového rozboru je to, že si nevšimá zvlášť žen a zvlášť mužů, to však musí být ponecháno pozdějšímu prosopografickému studiu, k němuž bude třeba použít počítače. Jedno velké tabló, na němž jsou obsaženy portréty 36 dam z pražské české společnosti, které tvořily dámský odbor Ústřední matice školské pro Prahu (s. 6-7), bylo při statistickém vyhodnocení vynecháno zcela, protože zde chyběly potřebné životopisné údaje. Nicméně jako kolektivní portrét žen známých mužů má nemalou cenu.

Podobně jako věk je skoro u všech uvedených osob zaznamenán i název jejich rodiště. Aby byl získán dynamičtější obraz, byly vyšetřovány tři skupiny podle doby narození. Nejprve příslušníci první generace, tj. lidé narození do roku 1820, z nichž v době vydání Alba bylo naživu jen několik starců, dále byla prozkoumána generace mezi 51 a 60 lety /ročníky 1841-1850/ a konečně mezi 31 a 40 /ročníky 1861-1870/. Přitom nebylo přihlíženo ke Slovákům. Protože ve středu zájmu byl geografický původ těch, kdož se narodili v českých zemích, a to uspořádaný podle krajů, nebylo při konečném vyhodnocování přihlíženo ani k těm, kdo se narodili za jejich hranicemi - nebylo jich ostatně mnoho: mezi nejstarší skupinou byl krom 8 osob narozených na Slovensku, které lze převážnou většinou pokládat za Slováky, jeden rodák z Vídně a jeden z Maďarska; ve druhé skupině kromě Slováků jeden rodák vídeňský, jeden vratislavský a jeden lvovský. Ve skupině třicátníků pak byli tři vídeňští rodáci, jedna osoba narozená ve Francii a jedna v Maďarsku - vcelku tedy počet, jehož vynechání nezkreslí příliš výsledný obraz. Dále bylo nutno upustit od zařazení tam, kde rodiště nebylo uvedeno jednoznačně, kde se obcí stejného jména vyskytuje na území českých krajů více /Radimov, Sezemice, Radíkov, Staré Hutě/. Avšak i tyto případy byly jen nečetné. Ostatní místa narození byla roztríděna do tří skupin podle velikosti obce /přihlíženo ke stavu 1869, kdy bylo provedeno první plně srovnatelné sčít-

tání lidu/ a podle dnešních krajů. /Je zřejmé, že při podrobném rozboru bude třeba se orientovat na menší teritoriální celky, avšak pro přehledný referát rozdělení podle krajů umožňuje netříštit pozornost na detaily/. Údaje o rodácích byly pak srovnány s tím, kolik procent z celkového počtu obyvatel české národnosti bydlelo v roce 1869 v příslušném kraji.

Tabulka 2.

Tři věkové skupiny osob uvedených v Národním albu podle místa narození
/v procentech/

Místo narození v kraji	Podíl kraje na úhrnu obyvatelstva české národnosti	Podíl kraje na počtu osob uvedených v Národním albu a narozených		
		před 1820	1841-1850	1861-1870
Praha ^{x/}	4	18	21	30
Středočeský	19	25	19	20
Jihočeský	14	11	15	11
Západočeský	7	6	9	8
Severočeský	3	4	1	1
Východočeský	21	25	25	22
Jihomoravský	22	6	7	4
Severomoravský	10	5	3	4
Celkem	100	100	100	100

x/ Praha v hranicích z roku 1984

Tabulka svědčí o tom, že mezi kulturní elitou českou byli pražští rodáci zastoupeni podstatně početněji, než by odpovídalo podílu českých Pražanů na celkovém počtu českého obyvatelstva, a že jejich podíl měl výrazně stoupající tendenci. I když lze nalézt některé faktory, které usnadňovaly zařazení pražských rodáků právě do tohoto souboru představitelů kulturní elity - zvláště mnoho jich je v kruzích podnikatelských a mezi manželkami významných osob - vystihují přece jen tato data mimořádnou váhu Prahy v českém kulturním životě, přičemž růst jejího podílu v podstatě odpovídá početnímu růstu uvědoměle českého obyvatelstva soustředěného v české metropoli. Opačným extrémem je relativně nízké zastoupení Moravy, zvláště její jižní poloviny. I když tu svůj podíl může mít Moravany často, někdy právem, kritizovaná „pražská perspektiva“, přece jen odráží tato disproporce i kus život-

ní reality. Pomalé počestvování moravských měst a jejich školství zvláště způsobovalo, že poměrně méně moravských rodáků se angažovalo během 19. století v literární a jiné umělecké činnosti jako uvědomělí Češi než rodáci z „království“. 20. století tu pak přineslo radikální změnu. Mezi českými kraji jsou výrazněji, než odpovídá jejich podílu na českém obyvatelstvu, zastoupeny kraje dva: Východočeský a Středočeský. Pro podrobnější rozbor nám leccos napoví srovnání rodišť podle velikosti.

Tabulka 3.

Tři věkové skupiny osob uvedených v Národním albu podle krajů a typu rodiště
/počty/

Počet rodáků narozených před Typ ^{x/} obce:	1820			1841-1850			1861-1870		
	M	MM	V	M	MM	V	M	MM	V
Kraj:									
Praha	31	-	-	56	-	-	43	-	-
Středočeský	9	16	19	8	11	32	12	6	11
Jihočeský	6	9	4	11	8	22	6	4	5
Západočeský	6	1	3	5	9	10	5	2	5
Severočeský	1	4	2	0	0	3	0	1	1
Východočeský	12	21	10	10	18	41	8	12	12
Jihomoravský	2	5	3	4	6	9	0	2	3
Severomoravský	1	5	2	0	1	7	1	1	3
Celkem	68	61	43	94	53	124	75	28	40

x/ Typ obce: M - město, MM - malé město, městečko, V - vesnice

Tabulka 4.

Tři věkové skupiny osob uvedených v Národním albu podle krajů a typu rodiště
/procenta v příslušném časovém údobí/

Podíl rodáků narozených před Typ obce:	1820			1841-1850			1861-1870		
	M	MM	V	M	MM	V	M	MM	V
Kraj:									
Praha	18	-	-	21	-	-	30	-	-
Středočeský	5	9	11	3	4	12	8	4	8
Jihočeský	4	5	2	4	3	8	4	3	4
Západočeský	3	1	2	2	3	4	3	2	3
Severočeský	1	2	1	0	0	1	0	0,5	0,5
Východočeský	7	12	6	4	6	15	6	8	8
Jihomoravský	1	3	2	2	2	3	0	2	2
Severomoravský	1	3	1	0	0	3	1	1	2
Celkem	40	35	25	36	18	46	52	20,5	27,5

Pro srovnání třeba uvést, že v roce 1843 bylo v českých zemích zjištěno 7 % obyvatelstva registrovaného v městech nad 5000 obyvatel, 11 % bylo registrováno v městech s 2000-5000 obyvateli a zbytek, tj. 82 %, příslušel do vesnic s méně než 2000 obyvateli. Avšak přítomného obyvatelstva bylo v městech, zvláště ve větších městech, relativně více a na vesnicích zase méně. V roce 1869, kdy bylo zjišťováno již obyvatelstvo přítomné, bylo v obcích do 2000 65 % obyvatel a ve větších obcích, tj. převážně v městech, 35 % obyvatel. Teprve při tomto srovnání vyjde zřetelně najevo, oč rodáci z měst měli větší šanci zařadit se mezi kulturní elitu. Na význam Prahy bylo již poukázáno - zde chci upozornit na velký význam malých měst ve východních Čechách, kde data potvrzují představy vytvářené Jiráskovými romány o mimořádné úloze Litomyšlí, Dobrušek a Hronovů v národním obrození. Vedle nich vystupuje do popředí středočeský venkov a v poněkud menší míře i malá města středočeská a venkov východočeský. Protože středočeským venkovem je zde myšlen především venkov od Prahy k severu a severovýchodu, tj. Polabí, shoduje se rozmístění rodišť největšího počtu kulturně činných osob českých v 19. století plně s oblastí, v níž Miroslav Hroch ve své práci o nositelích národního vědomí zjistil nejčastější výskyt vlastenců.

Značný podíl rodáků z Prahy a malých měst ukazuje, že zpravidla probíhal kulturní vzestup českého obyvatelstva dvojstupňově. První generace opustila vesnici a usadila se ve městě jako řemeslnická, obchodnická či zřízenecká rodina, a teprve její děti šly studovat. Byly ovšem i výjimky, zvláště mezi kněžími, kde církev většinou hmotně zabezpečovala ty studenty, kteří slibovali, že se zaměří na kněžské povolání, i když jen část z nich své předsevzetí splnila. Nicméně však byl podíl Čechů mezi těmi, kdož se připravovali na úřad katolických kněží v šedesátých letech, ještě absolutně i relativně větší než počet uchazečů německých a polských v Předlitavsku. Do devadesátých let se vysoké procento bohoslovců udrželo jen na Moravě, v Čechách se už podstatně snížilo, takže v absolutních ukazatelích byli Češi předstiženi Němci a v relativních Poláky.

Údaje obsažené v Národním albu neumožňují rozbor sociálního původu osob, o nichž se zde píše. Tato otázka vyžaduje další pracné zkoumání, na něž při přípravě referátu nebyl čas.

Zato však bylo možno u zhruba 95 procent osob určit jejich profesi. V některých, naštěstí dosti řídkých případech bylo nutno rozhodnout mezi dvěma profesemi provozovanými buď současně, nebo následně. U současných profesí bylo vždy přihlédnuto k té, která skýtala obživu nebo větší část příjmu, u následných k té, která byla provozována déle nebo ve významnějším životním údobí. Profese byly pak utříděny do 9 skupin povolání. Jistěže v jednotlivých případech mohlo dojít k omylům, zdá se však, že tyto omyly nenarušily celkový obraz.

Tabulka 5.

Osoby uvedené v Národním albu, u nichž bylo možno zjistit profesionální zařazení, podle povolání /1327 osob/

<u>Skupina povolání</u> profese	<u>Příslušných</u> počet	<u>%</u>	<u>Skupina povolání</u> profese	<u>Příslušných</u> počet	<u>%</u>
1/ <u>Zemědělství</u>	65	4,9	3/ <u>Svobodná povolání</u>	113	8,5
šlechtický velkostatkář	8	0,6	lékař	47	3,5
statkář	11	0,8	advokát	57	4,3
rolník	8	0,6	notář	9	0,7
zahradník	6	0,5	4/ <u>Technici a umělci</u>		
mlynář	2	0,1	<u>výrobci</u>	31	2,3
sládek	4	0,3	geolog, chemik, elektrotechnik, technolog, vynálezce apod.	16	1,2
hospodářský správce, vrchnostenský úředník	17	1,3	rytec apod.	7	0,5
lesník	9	0,7	stavitel hudebních nástrojů	8	0,6
2/ <u>Buržoazie</u>	153	11,5	5/ <u>Veřejní úředníci</u>	71	5,5
velkoobchodník	12	0,9	důstojník	5	0,4
obchodník	8	0,6	poddůstojník	1	0,1
architekt, stavitel	27	2,1	vojenský lékař	4	0,3
továrník	36	2,7	diplomat	1	0,1
finančník	13	1,0	státní úředník	26	2,0
bankovní úředník	10	0,7	samosprávný úředník	34	2,6
soukromník	8	0,6			
řemeslník	4	0,3			
lékárník	2	0,1			
knihtiskař	33	2,5			

ka generací této rodiny /Pospíšilů/. Dále je nápadné poměrně silnější zastoupení kruhů výrobních /36 továrníků/ než obchodních /20 velkoobchodníků a obchodníků/, těžko však z tak malého vzorku dělat větší závěry. Skupina osob výrazně technicky zaměřených, vynálezců a výzkumníků je dosti početná a ukazuje na to, že na sklonku 19. století byly tyto profese populární a lidé, kteří se otvíráním nových cest zabývali, měli nemalou vážnost v české společnosti.

4/ I když v Albu najdeme více než sto portrétů příslušníků „svebedých povolání“, tj. advokátů, notářů a lékařů, není jejich podíl přece jen takový, jaký by odpovídal úloze těchto osob, zejména pak advokátů, v politickém a vůbec společenském životě druhé poloviny 19. století u většiny středoevropských národů, zejména Rakušami a Maďarů.

5/ Postavení Čechů v habsburské říši plně odpovídá nepatrné zastoupení důstojníků a poměrně nevelká skupina státních úředníků mezi českou kulturní elitou. Relativně větší podíl státních úředníků je mezi Čechy z Moravy než z Čech. Jediný diplomat, který je zde uveden, je Vaclík, Čech ve službách ruské diplomacie. Poněkud vyšší je zastoupení úřednictva samosprávného, protože jak český zemský výbor, tak zejména pražská městská správa ráda přijímala do svých služeb kulturně aktivní příslušníky české inteligence.

6/ Mezi duchovenstvem byla nepochybně výraznějšími osobnostmi zastoupena první a také druhá obrezenská generace než generace další. Jistě by bylo možno nalézt ještě několik desítek publikujících duchovních, lze však pochopit stanovisko vydavatelů Alba, kteří provedli určitý výběr mezi katolickými publicisty; i tak je v Albu dosti jmen a tváří, která již následujícím generacím zůstávají neznáma. Poměrně značné, bezmála pětinnové zastoupení evangelického duchovenstva v podstatě odpovídá jejich větší kulturní aktivitě a vyhraněnější nacionálně českému stanovisku.

7/ Největší počet mezi osobami, jejichž portréty jsou v Albu umístěny, tvoří učitelé. Univerzitní profesoři, ač k nim patří většinou lidé, kteří tohoto titulu dosáhli až po rozdělení pražské univerzity, tvoří 7,7 % celého souboru. Až na výjimky /např. Masaryk/ jsou zde uvedeni všichni - ještě v ro-

<u>Skupina povolání</u> profese	Příslušných počet	%	<u>Skupina povolání</u> profese	Příslušných počet	%
6/ <u>Kněží</u>	106	7,9	8/ <u>Literární a umělec-</u>		
Katoličtí:			<u>ká povolání</u>	329	24,8
biskup	3	0,2	spisovatel	10	0,7
vysokoškolský pro- fesor	13	1,0	žurnalista	70	5,3
kanovník	10	0,8	cestovatel	6	0,5
gymnazijní profesor	7	0,5	dramaturg, ředitel divadla	11	0,8
farář	41	3,0	herec	32	2,4
řeholník	6	0,5	pěvec	24	1,8
kaplan	2	0,1	skladatel, hudebník	83	6,3
vychovatel	3	0,2	malíř	72	5,4
Evangeličtí:			sochař	21	1,6
superintendent	4	0,3	9/ <u>Rodinní příslušníci</u>	30	2,2
vysokoškolský pro- fesor	1	0,1	manželka	30	2,2
farář	16	1,2			
7/ <u>Učitelé a osvětoví</u>					
<u>pracovníci</u>	429	32,4			
univerzitní profesor	102	7,7			
gymnazijní profesor	165	12,4			
učitel	129	9,7			
muzejník	8	0,6			
knihovník	10	0,8			
historiograf, archi- vář	9	0,7			
student	6	0,5			

V řadě životopisných medailónů je vzpomenuo i jiné, veřejné nebo kulturní činnosti uvedených osob, která však nebyla pro ně zdrojem obživy, nejvýše pouze vedlejších příjmů. Tak u řady osob, zvláště učitelů, je uvedena i jejich aktivita v hudebním životě, u 98 osob /7 %/ je uvedena také veřejná politická činnost, jejich poslanectví v zemských sněmech či v říšské radě nebo hodnost purkmistrovská v některém z významnějších měst. Nejvíce je těch, kdo byli také literárně činní a u nichž je uvedeno vedle zaměstnání i to, že byli spisovateli /event. odbornými spisovateli, technickými spisovateli apod./. Je to 367 osob, 28 % celkového počtu. /Ve skupině 8, Literární a umělecká činnost, uvádím jako spisovatele jen těch 10 osob, které zřejmě jiný stálý příjem než ze spisovatelské činnosti neměly - většinu známých spisovatelů jsem podle jejich hlavní činnosti zařadil mezi žurnalisty./

Bohužel se mi zatím nepodařilo zjistit profesionální zařazení v kombinaci s věkovou strukturou, nicméně však z celkové věkové struktury souboru vyplývá, že pozornost zde byla soustředěna na druhou a třetí generaci obrozenců, a tím lze vysvětlit také některé odlišnosti od souborů, jež ve svých pracích uvádí Miroslav Hroch, případně od souboru odběratelů Havlíčkových Národních novin, s nímž jsem hovořil na plzeňské konferenci o městě v národní kultuře v roce 1982.

Jaké jsou tyto odlišnosti, jaké jsou zvláštnosti souboru, který je uveden v Národním albu?

1/ Nápadně málo jsou zastoupeny vrstvy, které svůj význam v národní společnosti odvozovaly ze stavovské tradice, jako šlechtičtí velkostatkáři, a to ještě i mezi nimi byli lidé, kteří k jádru šlechtické společnosti měli dost daleko, jako autor písně Zasviť mi ty slunko zlaté ..., Drahotín Karel baron Villani. Málo je i těch, kteří jako podnikatelé spjatí se zemědělstvím měli velkou váhu v českém národním hnutí první poloviny 19. století, málo je mlynářů a sládků $\frac{1}{2}$ a 4, vcelku jen 0,4 %/. Je-li přitom u šlechty možné malý počet zástupců vysvětlit tím, že v období mladočeského vedení české politiky vztahy českého politického vedení k šlechtickým konzervativcům značně ochladly, je u sládků a mlynářů rozhodující asi přece jen jejich klesající význam v národní společnosti v době, kdy již městská buržoazie a inteligence jasně převzaly řídicí funkce v českém politickém a kulturním životě.

2/ Poměrně slabě jsou zastoupeny i jiné zámožné vrstvy českého venkova, nejspíše až tehdy, kdy byli jejich představitelé v devadesátých letech zvoleni poslanci. V tomto směru obráží výběr jisté podceňování podnikatelské a zejména hospodářskoorganizační činnosti, příznačné pro toto album. Poněkud více jsou zastoupeni úředníci zaměstnaní na velkostatech v období vrchnostenské správy do roku 1848 i v druhé polovině století, a to zvláště proto, že právě z jejich řad se rekrutovalo nemálo hospodářských publicistů.

3/ Mezi představiteli buržoazie, podnikatelských, obchodních i technických kruhů jsou velmi početně zastoupeni nakladatelé, knihtiskaři a knihkupci, jsou zde i představitelé několi-

ce 1907 bylo na obou českých vysokých školách 151 profesorů - zde je do roku 1900, kdy stav byl ještě poněkud nižší, uvedeno 116 vysokoškolských profesorů /včetně 13 kněží/. Významu gymnazijních profesorů /sem zahrnuti i ti, kdož působili na středních průmyslových a zemědělských školách/ v českém národním životě druhé poloviny 19. století odpovídá plně jejich zastoupení - tvoří osminu všech v Albu uvedených osob. Jen o málo méně je učitelů, tj. těch, kdo působili na obecných a měšťanských školách. Tvoří bezmála desetinu všech v Albu uvedených osob. Toto zastoupení plně odpovídá neobyčejně velikému podílu této až do šedesátých let hmotně slabě zabezpečené sociální skupiny na českém kulturním životě. Do stejné kategorie byli přiřazeni i lidé pracující v knihovnách a archívech a konečně i studenti - tj. ti, jejichž literární dílo bylo sice natolik významné, že je pořadatelé do Alba zařadili, kteří však zemřeli dříve, než mohli vstoupit do zaměstnání.

8/ Z hledisek, kterými se pořadatelé řídili při sestavování Alba, jasně vyplývá značný, čtvrtinový podíl osob profesionálně činných v literatuře, divadle, hudbě či výtvarném umění. Vedle hudebníků je tu nejvíce žurnalistů, z nichž menší část byli novináři političtí a větší literáti, jimž práce v novinách skýtala obživu; hranice mezi oběma skupinami jsou však plynulé. Velký počet malířů je způsoben také tím, že výtvarníci se na pořádání Alba výrazně podíleli a vůči svým kolegům měli při výběru nejednou dosti shovívavá kritéria.

9/ Do kategorie manželek jsou zařazeny jak ty ženy, které byly sice literárně činné, avšak svými příjmy byly plně závislé na manželovi, tak i ty, které se do Alba dostaly jen vzhledem k významu svých mužů.

Celkový obraz potvrzuje i jinak známou skutečnost o převážně světském rázu českého národního obrození. Vždyť duchovních je tu uvedeno jen o polovinu více než žurnalistů. Podíl učitelů je, a to i ve srovnání s jinými národy, které prožívaly až v 19. století svůj kulturní rozvoj, neobyčejně veliký. Právě názorový svět učitelstva formoval společenské vědomí české veřejnosti v 19. století mimořádným způsobem a Rieger,

který velmi dobře znal poměry v české společnosti, přisoudil volební porážku staročechů na počátku devadesátých let tomu, že jeho strana ztratila podporu učitelstva.

O mentalitě učitelstva mnoho napovídají učitelské kalendáře. Na význam kalendářů upozornila již Otcovská ve sborníku Křížkově a podrobně se jimi zabývá ve svých pracích Pokorný. Právě tyto kalendáře, jichž jsem několik pro padesátá a šedesátá leta prolistoval, obrazy základní myšlenkové tendence této sociální skupiny. Čtenáře v nich zaujme dominující důraz, který je kladen na jazykovou otázku v národním zápase. Počeštění veřejného, ale i soukromého života českých měst je hlavním cílem a zápas proti odnárodnění, poněmčování, naléhavým úkolem. Proto bylo s takovým nadšením právě v učitelských kruzích uvítáno rozhodnutí ministerské rady ze dne 18. září 1848, jímž bylo zavedeno povinné vyučování češtině na pražském Akademickém gymnáziu a na gymnáziích v Hradci Králové, Jičíně, Jindřichově Hradci, Písku, Litomyšli a Klatovech. Právě tak všichni sdíleli smutek studentů Akademického gymnázia, když v říjnu 1853 byla opět i na těchto školách zavedena němčina jako vyučovací jazyk. Osudnou chvíli vyličil Vítězslav Hálek:

„Bylo pošmourné ráno, když jsme koncem října 1853 ubírali se jako žáci sedmé školy do Klementina. Profesor Zelený vkročil do školy; zakroutil si kníry vpravo a vlevo, narovnal si brejle, čelo se mu nějak zasmušilo, a pak počal přednáseti česky. To ovšem není nic zvláštního, že přednášel česky; my septimáni jsme byli vychováni duchem českým; již od roku 1849 až do dnešního dne slyšeli jsme největší část výkladů česky; pročež se počala i dnešní hodina česky. Přednáška se týkala anglického dějepisu; poslouchali jsme se zatajeným dechem o hrdinstvích Wallaceových, slova svobody národní nám ještě zněla duchem čarovným, ovšem elegickým, neboť tehdy již byly staženy mraky nad svobodou naší. Netrvalo ani čtvrt hodiny, někdo zaklepá na dveře, a do školy vešel náš ředitel tehdejší, slavný Klicpera. Hlavu má skloněnou, na čele trůnila vážnost neobyčejná, můžeme ji tenkrát nazvati mrakem nedobré věstícím. V ruce držel Klicpera papír jakýs, osudný to papír. Mlčky se postavil za katedru, rozlo-

žil papír, přehlédl rychle školu, v oku jeho se zablesklo, a počal pevným, ale násilně pevným hlasem čísti. Četl v německé řeči přípis došlý od ministerstva. Obsah byl, aby vyjma náboženství v celém vyšším gymnáziu se učilo po německu. Když Klicpera přečetl, neřekl ani slova - vždyť by byl pro vnitřní pohnutí ani mluvíti nemohl! Složil osudnou listinu a týmž krokem odešel, jakým byl přišel. Byli jsme všickni, jako by do školy hrom byl udeřil. Nemohli jsme se vzpamatovat, nevěřili jsme, že je to pravda. Profesor Zeleňý seděl zamračen, smutný, velmi smutný. Konečně vstal, přešel dvakrát podle katedry - a počal výklad německý. Teď jsme teprv viděli, že je pravda, čím nám hrozila osudná listina. Odbila devátá, přišel profesor Václav Svoboda, vykládal řečtinu po německu a s námi se rozloučil. Přeložen do Prešpurku. Po desáté hodině přišel profesor Čupr, přednášel německy a oznamoval nám, že se s námi loučí. Byl z učitelství propuštěn. Zároveň jsme se dověděli, že Klicpera přestal býti naším ředitelem. Odbila jedenáctá; nikdo nepromluvil ani slova, vzali jsme své věci a odešli smutni, jako bychom kráčeli z pohřbu matčina." /J. Šafránek, Za českou osvětu, Praha 1898, s. 120-121./

Avšak jedno zůstalo - a v tom můžeme spatřovat výraz vlivu učitelstva na českou mládež před rokem 1848 i po něm - zůstal veliký zájem české mládeže o vyšší vzdělání. V roce 1855 studovalo v Čechách na gymnáziích 57 % českých studentů vedle 43 % německých. I v Praze, kde byly soustředěny úřady, bylo již Čechů mezi gymnazisty více /655/ nežli Němců /586/. Také na Moravě bylo Čechů na gymnáziích o něco více než Němců /51 %/. U reálků byla česká většina ještě patrnější - 60 % studentů v Čechách a 63 % na Moravě bylo české národnosti /Sborník. Kalendář učitelský na rok 1858, s. XXXII-XXIII/.

I když přerava v české výuce na vyšších gymnáziích byla nakonec jen sedmiletá, zůstala ve vědomí celé generace jako výstraha, varující před nedoceňováním významu vyučovacího jazyka. Mluvící učitelů si byli rozumem jisti nezvratností procesu obrození českého národa a jazyka, jak to vyjádřil úvodník v učitelském kalendáři na rok 1863: „Procitlý cit

národnosti, povstale sebevědomí, neodolatelná moc sebezáchovy zarazily valící se proud odnárodnění a roku 1848 usmrucující ránu jeho navždy od národu odrazily." /Sborník. Kalendář učitelský na rok 1863, s. 4/

City však nebylo možno uklidnit, a tak spodní tón proti odnárodnění najdeme na mnoha místech učitelských kalendářů z šedesátých let, jako třeba v naivní básničce podepsané J.E.Ř. /Sborník. Kalendář učitelský na rok 1862, s. 189/:

Važiž sobě otcův mluvy

Aj jak slavně písne pějí
v sličném háji ptáčkové,
s lípy, dubu mile znějí
jasní jejich hláskové.

Zvukem vlastním každý zpívá,
a jen v tom si libuje,
žádný jemu nezazlívá,
že zpěv otců miluje.

Takto pěje v každém roce
písne svoje ptáčků druh;
zpěvy svými ctí své otce,
jak to žádá Tvůrce Bůh.

Nade všecko važiž sobě
mluvy otců z řečí všech,
zjevuj vřele v každé době,
že jsi rodem, srdcem Čech.